

A MECSEK UTCÁTÓL A FLÓRIÁN KOCSMÁIG

*Akik a pécsi egyetem hallgatói voltak:
Tatay Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil és Takáts Gyula*

(Három íróportré)

1. „mi ültünk a pulpituson”

Kezdjük azzal, hogy egy későbbi esemény felidézése céljából, amely kiindulópontként szolgál számunkra, afféle kályhaként, most előreugrunk az időben. Az ünnepi könyvhek pécsi történetének talán mindmáig legemlékezetesebb eseményére 1984. május 25-én került sor a tiszti klubnak nevezett főutcai palotában, ahol, a rendezvényt irodalmi szalonná avatva, a megjelent írók egymást mutatták be. Weöres Sándor Takáts Gyulát, kiemelve ennek költői sokoldalúságát, Takáts Tatay Sándort, „mégpedig a világcsavargó diákot, a bűvészt és a memóriaművészt”, Károlyi Amy Kolozsvári Grandpierre Emilről beszélt, Tatay pedig, rá jellemzően, érdekes történetekkel fűszerezte a hangulatos délutánt. Másnap az egyetemen különleges eseményre került sor, amelyről Takáts Gyula ezt jegyezte föl naplójában: „V. 26-án volt az aranyoklevél átvétele a Janus Pannonius Egyetemen, abban az aulában, ahol éppen ötven éve avattak doktorrá. A díszoklevelet Grandpierre-rel együtt kaptuk. [...] Délután három órakeresztés után olyan ülés volt, ahol helyet cseréltek a diákok és a professzorok az aulában. A rektor, a dékán és a professzorok társasága lent ült, és mi ültünk a pulpituson. Mármint Grandpierre, Weöres, Tatay, Eörsi,¹ jómagam és Csorba Győző. Ez is jó irodalmi délután volt. Este pedig a Nádor Szálló összes termében az egyetem baráti társasága adott fogadást.”²

Jelen tanulmányunk főszereplői a jeles ünnep „diákírói” közül Tatay Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil és Takáts Gyula, az Erzsébet Tudományegyetem egykori hallgatói. Egyetemi éveik élményei, barátságuk jelentős mértékben formálták emberi és írói karakterüket, itteni tapasztalataik fontos témaként jelentek meg műveikben, amelyek a pécsi irodalmi műveltség értékei, s egyúttal a hétköznapi pécsi irodalmi és polgári élet dokumentumai. Előrejelzésként elegendő Kolozsvári Grandpierre *Tegnap és Tatay Lődörgések kora* című regényére, valamint Takáts *A pécsi Flórián kocsmában* című versére utalnunk. „Mindenki, mindenkit ismert – idézi fel Takáts az egyetemi évek hangulatát. Így becsületbeli kötelesség volt a jelenlét és a felkészülés is. Ha pedig kisütött a déli ragyogás, üres volt az északi terem, mert az előadó a pécsi akropolisz gesztenyefái alatt, a dóm előtt sétált, s mint a peripatetikusok magyarázta a tudomány lényegét és értelmét, nem pedig részleteit. Szinte hihetetlen, ha arra gondolok, hogy nemcsak a kis szemináriumi könyvtárakhoz – ahol szabad polcokon álltak a plafonig gyűjtött könyvek és folyóiratok –, voltak kulcsaink, de az öregebb bölcsészeknek, ha nem is az egyetem főkapujához, de a hátsó kiskapuhoz,

¹ Feltehetően Örsi Ferenc író, újságíró, aki 1950-ben a pécsi egyetem jogi karán végbizonyítványt szerzett.

² Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2005. 243.

akárcsak különbejáratú albérletükhöz, saját kulcsaik voltak. Akkor és úgy jártunk ki-be az egyetemre, mintha haza jártunk volna. Akadt olyan polgár is, aki a villámhárító alatt az egyetem tornyában lakott... Hogy ki mit olvasott, mit tudott, mit írt és mennyit írt, azt e kis közösség néma, de biztosan jelző szellemi műszere jól mutatta a bölcsészeti karon.”³

A két világháború közötti pécsi egyetemi évek más szereplői közül Fejtő Ferencről és Kováts Józsefről a Batsányi Irodalmi Kör (Társaság) kapcsán írok (Kardos Tibor és Bajcsa András is itt kerül majd szóba),⁴ Weöres Sándor, aki az egyetemi évek után is hosszabb időt töltött Pécsen, és Csorba Győző, aki egész életében hű maradt szülővárosához, külön fejezetek témái lesznek.⁵ Nagyfalusi Jenő 1927-ben szerzett Pécsen bölcsészdiplomát. Róla és az általa szerkesztett, rövid életű *Symposion* című lap munkatársairól (Aczél Tivadarról és a Kecskeméti testvérekről, Pálról és Györgyről) Várkonyi Nándorról szóló könyvemben írtam, miként a bölcsészkar hallgatói közül Zsíkó Gyuláról. (Csupán megemlítem, s ezzel be is kell érnem, hogy a források itt-ott szóba hozzák még az akkori fiatal szerzők sorában Schridde Évát, Matusz Gyulát, a jogász poétát, akiről Weöres Sándor dicsérő szavakkal szólt egyik levelében, ám az írást hamar abbahagyta, Kalmár Ernő prózaíró és a fiatalon elhunyt Barátos Endrét, valamint Ficzkó Gyulát, akinek *Kórfolyam* című kéziratot regénye nagy hatással volt Tatay Sándorra.)

2. Művész és földműves (Tatay Sándor és Pécs)

Tatay Sándor a *Nyugat* harmadik nemzedékének jeleivel egy időben lépett fel, de érdeklődése, ízlése inkább a népi írók, a *Kelet Népe* felé fordította, amelynek szerzője és szerkesztője lett.⁶ Amikor Pécsre érkezett, már megjelent Sopronban egy falusi tárgyú regénye, *Az eke*. „Összesen körülbelül három évet töltöttem Pécsen a készülődés lázas korszakában” – írta egyik visszaemlékezésében Tatay Sándor, s úgy vélte, hogy a mecsek-alji városnak főként három, egész életét befolyásoló hatást köszönhet: a dél-dunántúli táj élménye mellett a fővárosítól különböző vidéki kultúrközpont jelentette számára az írói beavatás tapasztalatát, s ebben főként az Egyetemi Könyvtár és „a minden ízében modern” Várkonyi Nándor személye szolgáltatott neki meghatározó inspirációt. És az egyetemi társakkal, a szintén pályakezdő írókkal való barátságok. „1932-ben történt velem Pécsen a Mecsek utcai diákszállásomon – írja említett visszaemlékezésében –, hogy jóval éjfél után kiáltozásra ébredtem. Nem akartam hinni a fülemnek: az én nevemet kiáltották a számomra még idegen városban, hiszen ebben az évben kerültem oda a bölcsészkarra, s ez még szeptemberben volt, holdvilágban, úgy fél kettő tájban. Kinéztem az ablakon, egy alacsony fiatalembert láttam felfelé törtetni a meredek úton szüntelen ismételve a nevem.

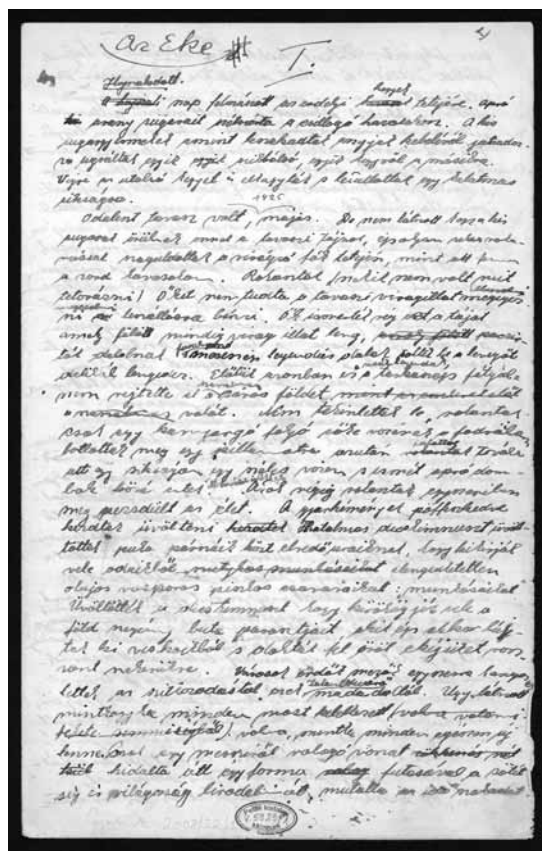
³ Táj és történelem. *Jelenkor*, 1964/1, 33–48., 44. (A hivatkozott összeállítás a pécsi-baranyai kötődésű szerzőket megszólító szerkesztői körkérdésre adott válaszokat foglal magában.)

⁴ A Batsányi János Társaság a pécsi bölcsészkaron... és a Társaság utóélete: Fejtő Ferenc, Kováts József és Kardos Tibor (Három újabb íróportré) (megjelenés alatt)

⁵ Abban a készülő könyvben, amelynek ez a tanulmány is része.

⁶ Tatay Sándor 1910. május 6-án született Bakonytamásiban. Apja evangélikus pap, s az ősei is azok hat nemzedéken keresztül. A gimnáziumot a tatai piaristáknál, a pápai református kollégiumban és Szarvason végzi. A soproni evangélikus teológiára kerül. Közben európai utat tesz (ezt akár csavargásnak is lehetne nevezni), s 1931-ben megjelenik *Az eke* című könyve. Sopronból átkerül a pécsi egyetemre, ahol megismerkedik Weöres Sándorral, Takács Gyulával. Nagy hatással van rá Várkonyi Nándor. A *Kelet Népe* munkatársa lesz. A háború idején Badacsonyban megismerkedik a Rodostó turistaház gondnokával, Takács Máriával, akit feleségül vesz. Később saját házat építenek Badacsonyban. 1957-ben és 1961-ben József Attila-díjat kap, 1991-ben, nem sokkal halála előtt Kossuth-díjjal tüntetik ki. 1991. december 2-án hal meg Budapesten. Kérésére szülőfalujában helyezik örök nyugalomra.

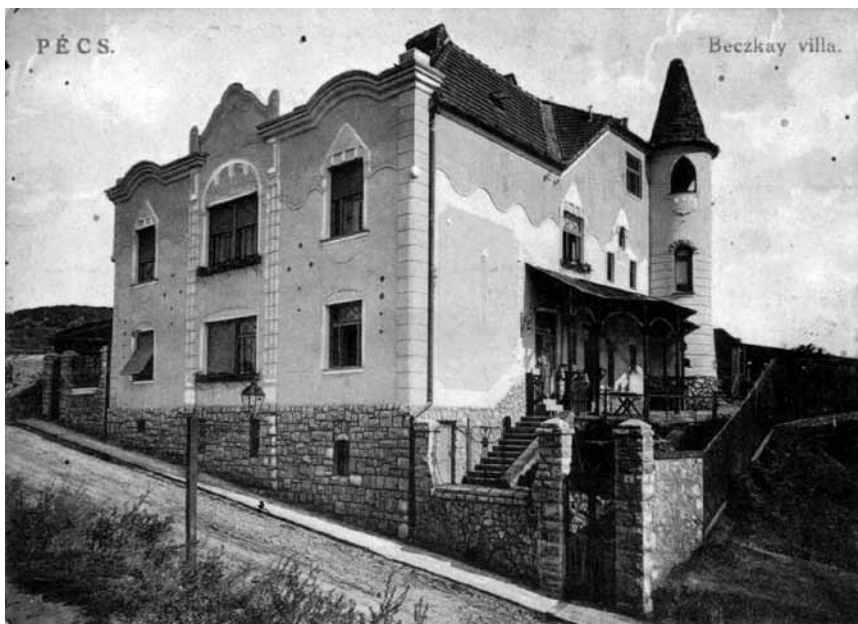
– Ki az? – kiáltottam ijedten. – Én vagyok: Weöres Sándor. Tatay Sándort keresem. – Az meg én vagyok. – Na végre. Hallottam, hogy ebben az utcában laksz, de a házsámot nem tudtam, gondoltam megkereslek. Ekkor ismerkedtem meg Weöres Sándorral, néhány nap múlva Takáts Gyulával, majd Várkonyi Nándorral, és ettől számíthatom azt az időt, amióta irodalmi életünkkel kapcsolatomban van.”⁷ A pécsi bölcsészkaron, ahova Tatay a soproni evangélikus teológiáról került (ez is a pécsi egyetem kara volt), számára nem a diploma megszerzése jelentette az elsődleges célt. „Már az első találkozások után láttuk – ismét Takáts Gyulát idézzük –, hogy Tatay nem is azért jött Pécsre és véletlenül épp közénk. Járt ugyan szorgalmasan Thienemann és Tolnai Vilmos előadásaira, de nem a kollokviumokra készült [...], hanem arra a tudásra, amelynek sokrétű lényegét kezdő írónál nehéz meghatározni. [...] Pécs a kötetlen, szabad életet és otthon jelentette bölcsészkarával és Egyetemi Könyvtárával, ahol mindnyájunk tanácsadó barátja, Várkonyi Nándor volt az ór. Várkonyi nagy távlatú, naprakész tudásából és sokoldalú érdeklődéséből és irodalmi érzékenységből többet tanultunk, mint a bölcsészkar előadásokból.”⁸

Az eke kéziratának első lapja. Petőfi Irodalmi Múzeum. Kézirattár.

⁷ Táj és történelem, i. m., 47.

⁸ Takáts Gyula: Pannonhalmától Badacsonyig. Kortárs, 1992/3. In: Sziklák alatt. Tatay Sándor emlékezete. Válogatta, szerkesztette Tüskés Tibor. Bp., Nap Kiadó, 2000. 30–38., 31.

A Mecsek utca. Részlet. Korabeli felvétel.
A Csorba Győző Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye

Pécs azonban csak egy, bár igen jelentős állomást jelentett számára a Bakony és a Badacsony közötti időben. A bakonyi táj jelentette számára mindig is a lelki otthont (ennek múltját és jelenét fogja bemutatni *Bakonyi krónika* című művében), majd később, 1944-től a Badacsony lett az igazi otthona, ahol házat is épített magának a sziklák alatt. (Az egykori tűzhányó s az ott élő emberek élete ihlette *Vulkán* című regényét). Itt látogatta meg őt 1972-ben Bertha Bulcsu, aki találkozásukat a *Jelenkorban* közölt interjúban öröktette meg. „Pécshez kötődnek első tartalmas írói kapcsolataim” – hangsúlyozta az író ebben a beszélgetésben is.⁹ „Vidéki ember volt”, mondta róla Domokos Mátyás,¹⁰ s ez a jelző egyaránt magában foglalja Tataynak a természethez, a dunántúli tájhoz való kötődését, a falusi és kisvárosi emberek sorsa iránti lankadatlan érdeklődését, valamint érzékelteti a paplakokban, udvarházakban, polgári otthonokban hallott és elsajátított beszédstílus, szófűzés és történetmondó kedv áthullámszerűségét írásainak szövegvilágába. A milió és a szereplők plasztikus rajzán túl mondatai hangulati atmoszférával telítettek. Ő is tudott levegőt festeni, mint művészbarátja, a szintén badacsonyi Egry József. Tatay a régi mesemondók örököse, ha nem is a fonóbelieké, mint Czine Mihály véli,¹¹ inkább a kedélyes vidéki összejövetelek, anekdotázó csevegések hangját idézi s helyszíneit jeleníti meg a kocsmáktól a kúriáig. Csakhogy az ő történetei a realitások vonzásköréből gyakran átrendülnek a szabadon szárnyaló képzelet gravitáció nélküli közegébe, s legjobb történetei olyan valóságos és mégis mesei mezőbe helyeződnek, olyan köztes térbe, amelyet rejtett forrásból származó fények világítanak meg. Ezáltal legmaradandóbb művei el is válnak a hagyományos, anekdotikus elbeszélő modortól. Íróként úgy tett, mintha a földön állna,

⁹ Bertha Bulcsu: Interjú Tatay Sándorral. *Jelenkor*, 1972/12, 1063–1070.

¹⁰ Legenda Tatay Sándorról. In: *Sziklák alatt*, i. m., 265–279., 274.

¹¹ Czine Mihály: Olvasónapló. Tatay Sándor: Hét szűk évtized. *Jelenkor*, 1984/3. 270–271.

pedig tíz centivel fölötte lebegett. Emberi egyénisége is kettős szerepvállalásról tanúskodik. „Művész vagy és földművelő, / nagy fia a harmóniának” – írta róla az őt badacsonyi otthonában meglátogató vogul költő, Andrej Tarhanov.¹² Ez a magától értetődő természetességgel vállalt kettős szerep avatta kortársai szemében kedvessé, nyájassá egyéniségét. Weöres Sándor szerint: „tapasztalt, mozgékony, élelmes, becsületes ember és amellet jó cimborá”.¹³ Ilyen volt fiatalon, és időskorában is ilyen maradt.

Tatay legnagyobb – jöllehet nem a legsikeresebb – írói vállalkozása a magyar középosztály tablójának szánt *Simeon család* című regényciklus. A mű a családregegy műfajának kései, de még értékteremtő példája lehetett volna, ha a megírás ideje, az ötvenes évek második fele – a kimondani akarás szándékát a kimondhatóság korlátainak présébe szorítva – nem kényszerített volna a szerzőre a folyamatokat torzító és a figurák plasztikáját olykor elmosó látószöveget és egy hagyományos, a modernebb törekvések felé ezúttal nem nyitott elbeszélő modort. A tradicionális szálelvesztési technika ugyan jól működik, a kompozíció narrációs réseit azonban az író nem mindig tudja betömni egy másik régimódi megoldással, az elbeszélést meg-megszakító levelek beiktatásával. A jelzett korlátozó perspektíva az első regényben, *A Simeon-házban* (1955) érzékelhető legkevésbé. A nagyanyán és a szülőkön kívül a hét gyerek, a négy lány és a fiúk, a tágas, alighanem túl is méretezett kompozícióban elegendő meseanyagot kínálnak a szerzőnek, aki ezúttal is bírja epikus szusszal, sőt, áradó mesélőkedve olykor még túl is hullámszik a megszabott kereteken, jócskán megterhelve az epikus szerkezet tartóelemeit. A motivációs bizonytalanságok pedig nem egy esetben következtelenné teszik a karakterrajzot. A regény hősnője, Simeon Klára méltósággal szakít szeretőjével, gyermeke apjával, a kétes erkölcsű gróf Lupovics Ivánnal, de a gyermekkori barátja (és hódolója), a zsidó bankár, Barta Ármin által felkínált lehetőséget elhárítva inkább a magányt választja. (Egy nem egészen indokolt névleges házasság terhével, majd az özvegyors nehézségeivel. Az sem világos, a harmadik kötetben miért mondja Klára, hogy ő és kislánya képezi a gróf valódi családját, aki közben, anyagi megfontolásból, Barta Esztert vette feleségül.) Barta Ármin lehetne a regény legizgalmasabb figurája, ha később nem tűnne el az ábrázolás előteréből. A szöveg által görgetett valóságanyag azonban e bizonytalanságok ellenére kétségkívül gazdag és sokrétű. A regény egyik kritikusa az ábrázolás széles társadalmi horizontját dicsérte, amelynek alapja a személyes tapasztalat és a családi hagyomány ötvözése.¹⁴ A következő regény, *A második lány* (1956) gyengébben sikerült. Ha a ciklusnak később együtt is kiadott első három regényét trilógiának tekintjük,¹⁵ akkor az így létrejött szerkezetnek ez a hullámvölgye. A probléma gyökere az, hogy Simeon Viola érdektelenebb regényalak nővérénél. „Ami jelentős dolog történt velem az életemben, az nem más, minthogy mások heve elragadott” – mondja önkritikusan.¹⁶ Ily módon került a kommunista mozgalomba is a háborút követő zűrzavaros időben. Házassága a tékozló, lump Kristóf Andrással eleve kudarcra van ítélve. A férj alkoholizmusa a sorozatos lerészegedésekkel olvasói szempontból egyre fárasztóbb. Az ál-Stradivari anekdotikus históriája is hamar kifulladásra kerül, pedig az alapötlet – a valódi gazdagsággal a környezetre gyakorolt hatásában egyenértékű a gazdagság pusztá látszata – kétségkívül sok mindent elmond a húszas évek világról. Eközben arra a következtetésre jutunk, hogy a Simeon lányok útja, az illúziók és a téves döntések következtében, mint egyikük megfogalmazza, az élet „elcsúszásához” vezet. A regény befejező szakaszában a váratlanul megözvegyülő harmadik lány, Anna sorsa is ezt igazolja. Ezek után sokat ígérően indul a

¹² Andrej Tarhanov: *A harmónia fia*. Bede Anna fordítása. *Jelenkor*, 1985/5. 426.

¹³ Weöres Sándor: Levél Illés Árpádhoz. In: W. S.: *Egybegyűjtött levelek*. Szerk. Bata Imre és Nemeskéri Erika. I–II. Bp., Pesti Szalon Könyvkiadó, 1998. I. 246.

¹⁴ Cseres Tibor: Tatay Sándor: *A Simeon ház*. *Csillag*, 1955/10. 2135–2138.

¹⁵ Tatay Sándor: *A Simeon ház; A második lány; Kenyér és virág*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.

¹⁶ Uo., 144.

negyedik lány, Katalin története. Ő lesz a trilógia harmadik részének, a *Kenyér és virágnak* (1959) a hőse. Legalábbis a könyv első felében, amely egy bonyolult érzelmi szituációt követő szökéssel, valójában meneküléssel zárul Bottyán Péter segédjegyzővel. (Majd négy gyermekük fog születni.) Epikus szempontból azonban ez a lány sem elégíti ki igazán az olvasói várankozásokat. A könyv két narratív csomópont köré szerveződik, második fele már Simeon Tamás nevelődési regénye olvasmányos, novellaszerű részletekkel (ilyen a szerelméért a kurtizán sorsot vállaló Nóra története), de a szerkezeti ökonómia itt sem mindig érvényesül. Összességében úgy ítélné meg, hogy a trilógia kiegyensúlyozatlan írói teljesítmény, de bőséges életanyaggal és szépen megírt részletekkel. Ez utóbbiak közül megemlítendő a cséplés színekben gazdag leírása az első kötetben (Tatay mestere a munkafolyamatok leírásának), a tüdőbeteg IV. Károly alakjának emlékezetes megörökítése az éjszakai esőben a trilógia második részében, a harmadik kötetből pedig méltán felidézhető a gyerekek izgalmas kalandja a hóviharban, valamint Tamás és a nála jóval idősebb aszszony, Mati finoman ábrázolt szerelmi története. A szerkezet túlméretezettsége a trilógiához csatolt két regényben (*A nyugati kapu*, 1962, *Az ítélet napja*, 1964) a kompozíció további fellazulásához és az alakrajz elmosódásához vezet, annál is inkább, mert a szerző, a társadalmi mozgások széles horizontjának megőrzése mellett, elhanyagolni látszik hősei belső küzdelmeinek ábrázolását.¹⁷ A pikareszk jellegű hős rajza egyaránt jelzi a regénybeli család és a forma anakronisztikussá válását.¹⁸

Nem csupán pécsi látószögünk alapján fontosabb, regénypoétikai szempontból is sikerültebb, kiegyensúlyozottabb az a *Hét szűk évtized* címmel összefoglalt önéletrajzi ihletésű trilógia, amelynek középső darabjában Tatay pécsi élményeit dolgozza fel. Ez a mű Philippe Lejeune *Az önéletrajzi paktum* című munkáját idézve: „Visszatekintő próza elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.”¹⁹ Ezúttal nem korlátozza Tataynak a groteszk fantasztikum iránti vonzódását, képzeletének kötetlen játékát a családi tradícióhoz és a külső elvárásokhoz való alkalmazkodás, a személyes nézőpont pedig nem engedi túl szélesre nyitni az epikus horizontot, ily módon a beszédmód egy pillanatra sem válik lomposná és döcögőssé, mivel a narrátornak nem kell felesleges terheket cipelnie. A lélekrajz viszont gazdagabb és bensőségesebb, s ez által szabadabban érvényesülhet Tataynak a mesélőkedv mellett másik írói kvalitása, a mágikus látásmód: a realista festés ennek eredményeként szinte észrevétlenül vált át a groteszk színekkel és gogoli gúnnyal²⁰ kevert fantasztikumba. Azok az írói erények érvényesülnek ebben a trilógiában, amelyeknek a forrása Tatay korai műveiben keresendő. Weöres Sándor már barátja első elbeszéléseit olvasva észlelte, hogy „Tatay a nagy kérdések megnyugtató válaszát nem az emberi értelemben, de a természetben látja; világa mágikus világ, hol áldó és ártó erők buja szövedékében él az ember – és a létfontartó erő a talajból, az anyaföldből sugárzik”.²¹ Hamvas Béla szintén „a kozmikus erővel való intenzív együttélés”-ben látta Tatay stílusának meghatározó vonását.²² Ennek következtében a szerző gyakran elmosza a különbséget az önéletrajzi és fikciós beszédmód között, amit műve egyik legfontosabb, előremutató sajátosságának tekinthetünk.

¹⁷ B. Nagy László: Egy regényciklus margójára. Tatay Sándor könyve: *A nyugati kapu. Élet és Irodalom*, 1962. dec. 1. In: *Szikkalát alatt*, i. m., 125–128.

¹⁸ Seres József: Tatay Sándor: *Az ítélet napja. Kritika*, 1964/10. 59–60.

¹⁹ Philippe Lejeune: *Az önéletrajzi paktum*. In: P. L.: *Önéletrajz, élettörténet, napló*. Válogatott tanulmányok. Ford. Varga Róbert. Bp., L'Harmattan, 2003. 18.

²⁰ A „gogoli gúny” megnyilvánulását Takáts Gyula vette észre Tatay Sándor *Zápor* című korai regényéről írt recenziójában. *Magyar Csillag*, 1941/2. 117.

²¹ Weöres Sándor: *Jelek a porban*. Tatay Sándor elbeszélései. *Nyugat*, 1940/4. In: *Szikkalát alatt*, i. m., 49–50.

²² Hamvas Béla: *Csendes, de mély...*, *Diárium*, 1947. ősz. In: *Szikkalát alatt*, i. m., 86.

A *Meglepetéseim könyve* a gyermekkor regénye. Az evangélikus papi otthon hangulatával, a falunak a gyermeki érzékelésen átszűrte eseményeivel és a Bakony látványával indul. A szöveg kettős nézőpontból formálódik: a felnőtt elbeszélő visszapillantva átéli a gyermek felidézett tudathorizontját. „Most visszatérek a gyermekhez, aki ül a szénapadlás ajtajában, lábát a létra felső fokára támasztva” – kezdődik például a hetedik fejezet. Ezt a felnőtt elbeszélő mondja a megírás jelen idejében, aki a következő mondatban átadja nézőpontját a gyermeknek, miközben az elbeszélés múlt idejű rendje a narratív gesztust is a gyermekhez köti. „Ott ültem már jó órája gyönyörködve birodalmamban, mely abban az időben akkora volt mindig, amekkorát a szem át tudott fogni.”²³ A falusi hiedelmek hatásának érzékeltetése az érzelmi telítettségű miliórajzra rávetíti a babonáktól rettegő képzelet fantasztikus alakzatainak mintázatát. A hazatérő fiú vállára varjú száll, amit a szembejövők, persze, nem látnak, de ő határozottan érzi karmainak szorítását a vállán. A körtefán ismeretlen ember áll, félelmes alak, de lehet, hogy csupán a faágak csalóka játéka ijesztgeti a szemlélőt. A látókör fokozatos tágulása kíváncsi várakozást kelt az olvasóban a folytatás iránt.

A *Lődörgések kora* az elbeszélő diákéveinek ironikus kommentárokkal fűszerezett pikareszk kalandjaival kezdődik. Ilyen a tulipános csínytevés felidézése, a Kanizsai lányok története a szemgyulladást gyógyító balzsamírral, vagy Félelmetes Lujza, a gyűlölködő vénasszony groteszk históriája.²⁴ A regénybeli hang narrátorként és szereplőként is Tatay Sándornak nevezi magát, s ez a nyomatékos identifikáció a kritikus önvizsgálatot szolgálja. „Ha már elkezdtem írni, munkám legnagyobbrészt mégis magamról szól óhatatlanul, akkor is, ha másokról beszélek. Botlásaimról, tévedéseimről, megfutamodásaimról, bölcsességgé magasztosított tétlenségemről, elfecsérelt talentumokról, tapintatnak szépített erélytelenségeimről, az egymás belügyeibe való bele nem avatkozás hamis érényeiről. Nem hőse, csak tárgya leszek e műnek.”²⁵ Ezt a szándékot tükrözi a „bécsi haszontalanságok” önkritikus szemléje. Az íróvá válás elbeszélése a szerzői karakter hiteles önszemléletről tanúskodó bemutatásával társul: „velem született képességem volt a komponálásra, az események és stílusbeli ékességek olyan elrendezésére, megfelelő időzítésére, amely mély hatást gyakorolt a gyanútlan olvasóra”.²⁶ Az írói habitus színrevitele egyszerre bensőszerű megelégedéssel és ironikus tükörbe nézéssel történik. Tatay szövegében a *gyanútlan* jelző az egyszerű átlagolvasóra utal. Azokra, akik különös képzettség nélkül egyszerűen csak szeretnek olvasni. Mindig is ezeknek írta műveit. (Kivált népszerű ifjúsági regényeit. A *Kinizsi Pált*, amelyből egyik kritikusa szerint „kifejejtette” a történelmi valóságot,²⁷ valamint a didaktikus szándékú *Puskák és galambokat*.) „Az egyszerű olvasóktól bizalmat nyertem, az egyszerű olvasót azért soha el nem hagyom életemben semmilyen talmi csillogásért” – vallotta.²⁸ A befogadói elvárásnak ehhez a horizontjához alkalmazkodva azonban korlátoznia is kellett írói magatartását, visszafognia tehetségének szabad lendületét. Erre legkevésbé a *Hét szűk évtized*ben kényszerült. Ezért tekinthető ez a trilógia az életmű egyik kiemelkedő értékének.

A regény befejező része (a 10–14. fejezet) tartalmazza Tatay pécsi éveinek emlékanyagát. A *Ház varrógépekkel* című fejezet cselekménye a Mecsek utcában játszódik, ott, ahol

²³ Tatay Sándor: *Meglepetéseim könyve. Lődörgések kora*. Regények. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 74.

²⁴ Egy szarvasi fegyelmi ügy híre Pécsre is eljutott. Tatay egyik éjjel ittasan behatolt a tanítóképző zárt parkjába, leszedte a hollandiai tulipánokat, hogy a virágokat a hálótermek ablakain beszórja a hallgatóknak. Erről az igazgató utólag levélben tájékoztatta a pécsi egyetem rektorát. A levél megtalálható az egyetemi levéltárakban. Dátuma: 1929. július 27.

²⁵ Uo. 148.

²⁶ Uo. 204.

²⁷ Tarján Tamás: Tatay Sándor: Kinizsi Pál. In: *Sziklák alatt*, i. m., 128–133.

²⁸ Tatay 1983. 210.

egyik éjszaka, mint korábban említettük, Weöres Sándor hangos kiáltozással kereste kollegáját. Plasztikusan megrajzolt portrék által megismerjük az alagsori albérleti szobák lakóit, az orvostanhallgató Bellát, Ancsit, a befogadott árva lányt, valamint a házbeli Margit asszonyt szerelmi gyötrelmeivel, hogy végül a vérbő história meglepő csattanóval záruljon. Az „Öttorony” címmel tervezett lap „megalapításának” története Weöres Sándor Alsó Havi Boldogasszony utcai albérletében hat résztvevővel (a „szobaúron” és az elbeszélőn kívül Barátos Endre, Ficzkó Gyula, Takáts Gyula és az összejövételnek irodalmi rangot adó Várkonyi Nándor volt jelen) ironikus beszámolóba csomagolt adalék a pécsi irodalmi műveltség historikumához. Miközben megállapodnak, hogy tervezett (és soha meg nem valósult) lapjukhoz Babbitstól kérnek előszót, az udvaron letaglózott bika vére a küszöbön át befolyik a szobába, ellepi a padlót, s ők felemelt lábakkal, de megszakítás nélkül folytatják a tanácskozást. A szellem szárnyalását vaskos realitás ellenpontozza. A könyv legjobb fejezete (*Vendégünk, az Angyal*) Berda József pécsi látogatásának elbeszélése. Tatay ekkor már a Móré Fülöp utca sarkán lakott, az egykori tüérlaktanya szomszédságában, barátaival itt fogadta a jeles költőt, akinek pocakos alakjára szárnyakat képzelt a játékos fantázia, s aki így repülni is tudott, hogy a magasból a madarak aláhulló áldásával büntesse meg a gyakorlótéren szitkozódó őrmestert. A társaság tagjai pécsi odisszeájuk során eljutnak a székesegyházba, ahol az Angyal nem éppen a liturgia szabályainak megfelelően válik a mise aktív résztvevőjévé, utána Kocsis László, a halk szavú kanonok-költő fogadja őket, majd a Kakukk csárda következik ínycenc falatokkal, végül pedig egy felfokozott hangulatú tettyei kirándulás zárja a programot. Miközben az eseménydús nap beszámolóját olvassuk, s járjuk a pécsi utcákat, a költői képzelet által színezett szellemvárosba, a csodák földjére, az „égi (és alvilági) Pécs” tereire is eljutunk. Az Angyal látogatásának történetét további kalandok követik plasztikusan megrajzolt szereplőkkel. Találkozás Gergely Mártával, akinek akkor már megjelent, jó visszhangot kiváltva, *A salakmosó* című regénye,²⁹ látogatás a Sikora fényirdában, szerelmi história a kalandos életű Fucina Olgával. Az egyetemi viszonyokat egy hallgatók által szervezett politikai gyűlés érzékelteti Tatay németellenes felszólalásával. Időközben megjelenik a *Budapesti Hírlapban* egy novellája, amelynek honoráriumát annyira biztatónak találta, hogy másnap elutazik Pestre írónak.

De Tatay Sándor pécsi története ezzel nem ért véget. A harmincas évek második felében gyakran visszalátogatott, s ezek a pécsi utak, mint írta, mindig „hazatérést” jelentettek számára. A *Kelet Népe* után a *Sorsunk* szerkesztősége biztosította számára az otthoni légkört. Később a *Dunántúl* szerkesztői hozták vissza a hallgatásból az irodalmi nyilvánosságba. Az önéletrajzi trilógia harmadik része, a *Lyuk a tetőn* már kívül esik a mi „Öttoronyunk” vonzaskörén. Ez az írói pályakezdés és a badacsonyi évek krónikája. Itt is egymásra vetül a jelen és az emlékezet képanyaga, a visszatekintő és a szemlélő világa. A cselekmény középpontjában egy be nem fejezett balatoni filmforgatás története áll Szóts Istvánnal és a híres-hírhedt amazoncsapattal. A Tatay családdal kapcsolatos eseménysorba beleszővődik az író házasságának bensőséges színekkel felidézett története.

²⁹ Gergely Márta (Barcs, 1913 – Budapest, 1973) pécsi középiskolai tanulmányait félbehagyta, mert Ady Endre népszerűsítése miatt kizárták, 1929-től gyári munkás lett Pécsen. A *salakmosó* című regénye 1934-ben jelent meg, elnyerve a Pantheon Kiadó Mikszáth-díjat, adataink szerint ebben az időben már Budapesten élt, előbb szövevőnként dolgozott, majd 1934-től újságíró. Írásaiban főként a nők sorsával foglalkozott. A jelek szerint Tatayval egy pécsi látogatása során találkozott. Később gyermek- és diáklapok (*Kisdobos, Pajtás*) szerkesztője lett. Egy serdülőlány életéről szóló *Szösz* című regényét több nyelvre lefordították. *Házasságból elégséges* című regényéből film készült. Kétszer kapott József Attila-díjat (1952, 1959). A *salakmosót* Vas István mutatta be a *Nyugatban* (1934). Ifjúsági regényeiről Cs. Nagy István írt a *Jelenkorban* (1964).

Tatay Sándor „Ötöröny”-beli portréjához, közvetve, még néhány mű kapcsolható. Egyik legszebb elbeszélése, a *Ház a sziklák alatt*, amely „emberteremtő ereje, szükségzavú, erős realizmusú meseszövése” révén emelkedik ki novellái közül,³⁰ s amely forgatókönyvi alapjául szolgált Makk Károly nemzetközi sikert aratott filmjének, a *Sorsunkban* jelent meg, *Bakonyi krónika* című munkáját pedig a *Jelenkor* közölte először folytatásokban. Ezt a művet, amely egyaránt működésbe hozza a regény és a szociográfia műfaji hagyományát, kritikusai szerelmes földrajznak, emberföldrajznak is nevezték. A természetjárás motívumára épül, mindvégig az erdőket járó, hegyeket mászó, falvakba betérő elbeszélő szemével látjuk a Bakony világát, egy hosszú utazás részesei leszünk Badacsonytól Bakonytamásiig. S mivel az elbeszélő otthon van ebben a világban, s a múltját, lakóit is ismeri, az olvasók is az otthonosság érzésének ajándékát kapják, és sajátjukként élik át azokat a veszteségeket, bajokat is, amelyek a sokszor erőltetett iparosodással járnak. Kiapadó forrásokat látunk, elhagyott öregekkel találkozunk, „kínokról, tragédiákról” értesülünk.³¹ A könyv legemlékezetesebb jelenete a két idős, Kanadából hazalátogató asszony esete, akik egykor Ajkán töltötték leány éveiket. „Emlékeikben egy falucska élt, játszótérük, s tán első szerelmeik színhelye, poros utcával, virágos kertekkel, kertek aljával, libalegelővel, kacsaúsztatóval. Most meg mintha hiába röpülték volna át az óceánt. Azt a falut a föld nyelte el. Talán nem is itt volt. Csak sírdogáltak [...]”³² Az elégikus hanghoz ezúttal is ironikus mellékszövege társul. Egy kiránduló társaság északi fénynek vélt különös jelenségben gyönyörködik, ám az erdész közli, hogy az Győr fényeinek tükröződése a levegőben.

Végül az *Eszter és a faldkakas* című regényt említjük, amelynek sokarcú hősnőjét, aki mintha a mitológiai Istár reinkarnációja lenne, egyaránt lehet „fehérmájú nőszemélynek”, a falu világát felbolygató női garabonciásnak, vagy a szerelmi kegyek jótékony osztogatójának tekinteni, ami a portrérajzolás termékeny talányosságát igazolja. A falu, ahová Eszter-Istár alászáll, s amelyből a jelek szerint a regény végén távozik (bár a befejezés nyitottnak is tekinthető), Csöngérről lett mintázva, a cselekmény egyik fontos helyszíne a csöngői Weöres-udvarház, az ifjabb Artúr alakját pedig a szerző barátjáról, Weöres Sándorról mintázta. A festői színekkel rajzolt portrékat – a hétköznapiakat és a varázslatot vegyítő Tatay-stílusra jellemzően – szürrealitásba átbillentett cselekmény övezi. Bata Imre szerint a regény álomszerű meséjében „jól érzékelhető a valóság atmoszférája”.³³

Orbán Ottó a Badacsonyi látványához társítja az író alakját a *Kocsmában méléz a vén kalóz* kötet *Tatayhoz* című emlékező versében:

*Nézd a Badacsonyt! Kőd lepi, mint az életet.
Eltűnt Tatay meggyipiros orra;
jobbik fajta borát, melyet magának tartogatott,
főllitta a szürke bazalt, mint őt magát is.*³⁴

Lehet, hogy majd egyszer, mint a költő írja horatiusi hangú versében, „kiszárad a tó, helyet cserél lép és sivatag, / kipusztul a nép, elhallgat a nyelv”, de addig itt vannak nekünk a művek. Tatay könyvei, szövegei, többek között a *Sorsunk*, a *Dunántúli* és a *Jelenkor* lapjaiban. Ezért hát: „Tölts bort, kései vendég!”

³⁰ Czibor János: *Ház a sziklák alatt*. *Filmvilág*, 1959. április 15. In: *Sziklák alatt*, i. m., 92–95., 95.

³¹ Ágh István: „Ki manapság jár a Bakonyt”. Tatay Sándor: *Bakonyi krónika*. *Jelenkor*, 1986/4.

³² Tatay Sándor: *Bakonyi krónika*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 26.

³³ Bata Imre: *Ultósó*. In: Weöres 1998. II. 483–524., 487.

³⁴ Orbán Ottó: *Kocsmában méléz a vén kalóz*. *Új versek 1993–1994*. Bp., Helikon Kiadó, 1995. 81.

3. „Grandpierre szekrényében szellemek laknak” (A pécsi motívum az életmű szöttezésében)

Előjáróban közlöm, hogy az alcímbeli szekrény titkát Bertha Bulcsu nevezetes interjújából vettem,³⁵ a szekrény lakóit az író hőseivel azonosítom, a szöttez szónál pedig eszembe jutott az író szenvedélyes vonzódása a szönyegek iránt. És az irodalomtörténészek iránti el-lenszenvéről is tudok (kivétel: Szerb Antal), így hát nem kis kockázatot vállalok, amikor szakmám szabályai szerint portrét rajzolok Kolozsvári Grandpierre Emilről. És megfeledek-kezem korunk egyik bölcsének intelméről: „Óvakodj a háromnevű embertől!”³⁶ – Írói vilá-gképét az a negatív tapasztalat határozza meg, amelyet eszmélkedése során, a húszas-harmincas években a magyar középosztály életidegen magatartásáról szerzett, részben családi élmények révén. Ennek leglényegesebb eleme szerinte a reális dolgok helyettesítése egy hamis tudat téveszméivel, sajátos szekunder tudat létrejötte, ami képtelenné tesz a cselekvésre. Ezt a benuhátságot Kolozsvári Grandpierre jellegzetes magyar betegségnek te-kinti. Ez a vélekedése irodalomszemléletét is alapvetően befolyásolja. Jókait életszeretete és mesélőkedve mellett azért helyezi irodalmi panteonjának csúcsára, mert hősei cselekvő emberek, és ő maga is az, mert kreatív, teremtő fantáziája szintén poétikai cselekvések sorát produkálja. Jókait ellenpontja a „lusta és szétfolyó” Mikszáth, „a képtelenségig pozitívista”, komponálás helyett anekdotázó író a maga tette alkalmatlan figuráival, akinek „minden gondolata a semmittevés igazolása”. „Sémák szerint dolgozik, minden helyzetben a szá-mára leginkább kézen fekvő, a legkönnyebb megoldást választja. A megfigyelt tények le-írása túlhaladja elpuhult elméjét” – írja, a legújabb idők Mikszáth-újraértelmezése fényé-ben nagyon is vitathatóan, de a maga értékrendje szerint kétségtől logikusan.³⁷

Kolozsvári Grandpierre kilépése a középosztályra jellemző légritka szellemi világból együtt járt racionális, kritikai szemléletének és urbánus ízlésének kialakulásával. Ez állan-dó hiányérzettel járt, hiszen a hazai viszonyok sajátossága folytán a vidéki városokban to-vább öröklődött az életforma, amelyre bírálata irányult. A kritika erejét fokozta az írónak

³⁵ Bertha Bulcsu: Interjú Kolozsvári Grandpierre Emillel. *Jelenkor*, 1971/9. 774–782.

³⁶ Kolozsvári Grandpierre Emil 1907. január 15-én született Kolozsváron francia eredetű polgári családban. Apja törvényszéki bíró, Trianon után az erdélyi Magyar Párt elnöke. A kolozsvári re-formátus kollégiumban tanult. A családdal együtt 1924-ben Budapestre költözött. A budapesti egyetemen megkezdett tanulmányait félbehagyta, s Épinalban beiratkozott egy fonó- és szövő-i-pari főiskolára, majd a tornai-i szakiskolában tanult egy ideig, később Brüsszelben filmstatisz-taként próbált megélni. Hazatérése után 1928-ban a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem olasz-francia szakos hallgatója, eközben a hallgatók Batsányi Körének is tagja lett, mások mellett Ko-váts Józseffel és Fejtő Ferencsel. Doktori disszertációját Luigi Pirandellóról írta, témavezetője Koltay-Kastner Jenő volt. Az egyetem elvégzése után hivatalnok. 1931-ben Kolozsváron megje-lent első regénye, a *Rosta*, amely ismertté tette a nevét az irodalmi életben. A *Nyugatban* és a *Magyar Csillagban* jelentek meg írásai. 1944-ben Baumgarten-díjat kapott. Katonai szolgálatot teljesített, majd hadifogságba esett. Hazatérése után a Franklin Kiadóban dolgozott, 1947–1949-ben a *Magyarok* szerkesztője. A rádió irodalmi osztályát vezette. 1950-től a Hungária, majd a Szépirodalmi Kiadó lektora. 1961-től szabadúszó, írásait a *Kortárs*, az *Új Írás* és a *Jelenkor* közölte. 1964-ben és 1975-ben József Attila-díjat kapott, 1980-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. 1992. május 11-én halt meg Budapesten. Életrajzára nézve Berta Bulcsu említett interjúja mellett lásd: *Eretnek esszék* című könyvének (Bp., Magvető Könyvkiadó, 1984) „Költészet és valóság” című életrajzi be-szélgetését Kabdebó Lóránttal (427–451.), valamint *A beton virágai* című esszékiötetében (Bp., Magvető Könyvkiadó, 1988) közölt *Sorsfordító pillanatok* című interjúját (291–319.), amelyben szintén Kabdebó Lóránt kérdéseire válaszolt.

³⁷ Lásd erről *A Jókai-üstökös* című esszéjét, és a *Mit érdemes megszámlálni egy regényben* című dolgoza-tának *Széljegyzetek az Egy kalandor a XVII. században* című *Jókai-műhöz* című részét az *Eretnek esszék*-ben (44–69.). Mikszáthra nézve pedig érdemes fellapozni *Egy elsőkadat tanulmány* című esszéjét ugyanitt (82–98.). Ez utóbbinak a Mikszáth-rajongók részéről történő mellőzését javaslom.

az a felismerése, hogy a középszintű cselekvésdeficitje sajátos szőszegénységgel, a problémák megfogalmazásától és kimondásától való tartózkodással társul, s ez a némaság olyan elfojtásokkal jár, amely mintegy a fél-ébrenlét homályába helyezi a szemlélőt és általa szemlélt világot, megnövelve a dolgoktól való szükségszerű távolságot. Kolozsvári Grandpierre a tettek örökös halogatásával járó hallgatagság kialakulásáért a dzsentritől örökölt illúziókat, továbbá a kor valódi szükségleteivel nem számoló, sőt azokat nem is érzékelő gravamenális, sérelmi politizálást hibáztatja, valamint a középiskolai oktatást gúzsba kötő herbarti pedagógiát okolja, amely az önálló gondolkodás helyett a tanultak mechanikus elsajátítását és visszamondását igényelte. Ettől a szemléletmódtól még az egyetemi oktatás sem volt képes mindenhol megszabadulni. Szemléletesen példázza ezt a tanítási módszert a *Dr. Csibráky szerelmei* hősnéek tapasztalata. „A pécsi egyetemen kedvenc tanítványa lett a nagy tudású Kuvelics professzornak. Kuvelics saját könyvéből tanította a római jogot, s első ízben kollokváltatva Csibrákyt, gyönyörűségében majd elsápadva, majd kivörösödve adta át magát annak az érzésnek, melynél egyetemi tanár fenségesebbet soha nem érzett: Csibráky szájából pontosan, változtatás nélkül, saját fáradtságosan összekovácsolt mondatait hallotta. Mindegyre újabb és újabb kérdést adott föl, s egész testében reszketve, önefedten itta az ismerős szavakat. A kollokvium két és fél óráig tartott. A végén a professzor gratulált, kezét fogott Csibrákyval, fényes jövőt jóslott neki, és ígéretet tett, hogy lehetőségéhez méltó állásba juttatja.”³⁸ Így került hősünk az Adatgyűjtő Intézetbe. Az író regényeinek jellemző szituációja ez: egy adott helyzetbe belehelyez egy figurát, s megfigyeli, hogy mi következik ebből a kontaktusból. Mielőtt erre rátérnénk, az író szándékainak megismerése érdekében idézem egyik önvallomását. „Minden valamire-

Budapest székesfőváros / kerületének előjárósága

518 szám
1924

Szegénységi bizonyítvány
Egyetemmel hallgató részére, tanulmányterve kifizetésétől való használatára

A hallgató neve: Grandpierre Emil
A hallgató lakása: A. ker. Rákos - utca 22 szám
Születési éve és helye: 1907 Kolozsvár
Születési neve és lakása: Dr. P. Emil és Grandpierre László László
Születési társadalmi állása: sz. h. középiskolai tanár
Születési vagyona:
a) ingatlanokban:
b) ingókében:
Születési vagyoni terhe:
Születési jövedelme:
a) szülési kereset után:
b) gazdasági kereset után:
c) kifizetési fizetés után: hav. 772 P
d) magánváltási fizetés után:
A hallgató családijához tartozó tagok száma és neve: 6 családtag: 6. P.
22. P. 19. P. 18. P.
A családtagok ellátása:
A hallgató vagyona, ennek terhe:
A hallgató jövedelme:
A fentebb adatok szerint: Dr. Grandpierre Emil
vagyontalanának, illetve társadalmi állásához képest szegénynek minősültek.
Budapest, 1924. július 17.

A.É. kerületi előjáróság
Magyar Annamély
kerületi előjáróság

A. ker. 482. számú ut. 1924. m. május 12. / Budapesti Szegénységi Bizottság 128 - 20

Kolozsvári Grandpierre Emil szegénységi bizonyítványa. PTE Egyetemi Levéltár

³⁸ Kolozsvári Grandpierre Emil: *Dr. Csibráky szerelmei*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1983. 19–20.

egy bizonyos szintig kétségkívül felszabadítja az író mesélőkedvét, ám a narrációs lendület gyakran csupán a cselekmény felszíni rétegében bontakozik ki, s a dinamikus tempó nem teszi láthatóvá a felszín mögötti dolgokat, s elfedi azoknak a szemlélet homályban maradó mélyrétegéből történő beáramlását a mesébe. S ha mégis megtörténik ez a láthatóvá válás, nem egy esetben csak olyan elmosódó kontúrokat kapunk, mint az exponálás közben elmozduló fényképezőgép optikája révén.

Dr. Csibráky szerelmei című regénye 1934-ben jelent meg, s azóta többször. Az író a harmadik kiadás sajtó alá rendezése során meghúzta az eredeti szöveget, s ez javára vált a regénynek, amelynek negyedik kiadása 1983-ban látott napvilágot. Előtte ez a kötet fekszik. A regény azzal az igénnyel íródott, hogy a címszereplő alakja egy embertípus és magatartásforma jelképévé válhasson. A „csibrákyzmus” legfőbb jellemzője (az író vázolt világszemléletével összefüggésben) a valóságérzék zavara, a közhelyekbe rögzült szekunder tudat, amely képtelenné tesz a megfelelő cselekvésre. Ebből fakad Csibráky és a *csibrákyak* „patópáli” természete. „Csibráky a töprengés szakembere – új élmény, új ismeret, új helyzet, mind a töprengés nyersanyagává alakul át agyának műhelyében. Érzi, hogy híjával van az alkalmazkodás képességének, a sorozatos kudarcok a cselekvés helyes formájának megkeresésére sarkallják. Példás igyekezetének azonban nem jobb cselekvés az eredménye, hanem töprengési képességének tökéletesedése” – mondja az író hősről,⁴⁰ akit fölüyes kritikával szemlél, s ez a tárgyias nézőpont a könyv meghatározó formateremtő elveként érvényesül: a *Dr. Csibráky szerelmei* szatirikus regény, amelynek humora groteszk elemekkel társul. Ilyen eleme az ábrázolásnak többek között az erős fizikumát naiv lelkülettel társító, medvetermetű hős rendkívüli kopaszsága, ami nemcsak komikussá teszi magányos alakját, de védtelenségét is sugallja. Hivatalnok a budapesti, földrajzi és szociográfiai kutatásokat nem nagy eredménnyel végző Adatgyűjtő Intézetben, ahová pécsi diákéveit követően került.

Csibráky három szerelme – három kudarc. A csendes, sovány arcú Veres Zsuzsa hozzámenne ehhez a félszeg figurához, de az megfutamodik a házasság elől. A boldogtalan fiatalasszony, Ági, a kövérkés szőkeség ebben a vonatkozásban határozott egyéniség, Csibráky szeretője lesz, de azt állandó lelkifurdalás gyöttri szeretkezéseik után, mert ő már ifjú kollégánóját, a magas, vékony testű Szántó Ilkát szereti. Szándéka komoly, közös életet képzel el Ilkával, de ezekbe a terveibe nem avatja bele a lányt, s azt is elmulasztja, hogy érzelmeit szavakba öntse, hogy nyilatkozzon a jövőt illetően. Ilka hiába várja a vallomást, s polgári neveltetése őt is megakadályozza abban, hogy erre rákérdezzen. „Csibráky nem vett tudomást a körülötte sürgő-forgó életről, a lelkében tomboló küzdelem elszigetelte embertársaitól, fáradhatatlanul mormogta: »majd meglátjuk«, »majd holnap«, áhítattal szopogatva a szavakat, mint valami varázsszert, mely kitartást ad, védelmet a leselkedő veszélyek ellen.”⁴¹ Persze felvethető lenne, hogy a hős némasága nem öntudatlan elhárító gesztus-e, s ilyen értelemben ez vajon nem a cselekvés negatív formája. Az elbeszélő azonban ezt a kérdést nem teszi fel, s erre nézve nem kínál az olvasónak támpontokat.

A hasztalanul várakozó Ilka egy józanul számítgató pillanatában nem is érti, miként történhetett, hogy valaha mást is látott Csibrákyban, „mint ügyetlenséget, tehetetlenséget, gyávaságot, esetlenséget, harag fogta el, hogy reménykedett benne, várt valamit tőle”.⁴² A hallgatag Csibráky helyett mást választ. Hősünk önfeláldozóan gyűjtött egy kis dunaharaszti házra, ahol a jövőjét képzelte el Ilkával, s ez az álom könnyörtelenül szertefoszlik. Összekuporgatott pénzét egy kétes hírű pártnak adományozza. A megsemmisült ábrándok után most egy másik, még álságosabb illúzió áldozata lesz. Pedig a sors nagy-lelkű volt hozzá, mert annak idején Ágit küldte neki. „Elérzékenyülve emlékezett vissza

⁴⁰ Uo. 7–8.

⁴¹ Uo. 228.

⁴² Uo. 199.

az együtt töltött tündéri estékre, száján érezte Ági puha száját, odaadó csókját, nyelvén megbizsergett a finom likőr íze, mélyet szippantott az együtt szívott drága cigarettából. »Most itt«, hallotta Ági kissé csikorgó hangját, s kiújult benne az akkor érzett elragadtatás. Láttá meztelenül, kamaszos vidámsággal ugrálni a szobában, megcsillant előtte hálától fénylő tekintete.”⁴³ Embertelenül szenvedett. Ez az emlékkép a regény legszebb és alighanem legtanulságosabb részlete. Lett volna út a tétlen magányból, de nem vette észre. A narrátornak valójában innen kellett volna visszapillantva elmondani a történetet. Az író azonban inkább a lineáris cselekményszöveg kevésbé izgalmas módszerét választotta.

Ebben a megoldásban a regény poétikai értékeinek kiteljesedését erősen gátolja a szöveg feloldatlan belső feszültsége, formai ellentmondása. A szatirikus szemlélet ugyanis korlátozza a lélekrajz lehetőségeit. Az elbeszélő kétely nélküli magabiztossága következtében a hangvétel olykor didaktikussá válik, s néha érzéketlenségről árulkodik a bonyolultabb érzelmi folyamatok és a közösségi problémák iránt. Egy alkalommal például szoba kerül a harmincas évek demográfiai válsága, az elbeszélő azonban nem tulajdonít jelentőséget az ügynek. Itt az életmű egyik problematikus vonásához érkeztünk. Kolozsvári Grandpierre ugyanis az egyént önmagában szemléli. Az önmagára utalt szabadságvágy pedig saját magát korlátozza, mert az egyén csak egy közösségben (akár virtuális közösségben) válhat egyéniséggé. Az író negatív igénye bizonyára egyfajta válasz a családja által közvetített kudarcos életszemléletre, ez a reakció azonban lezárja az epikai ábrázolás horizontját, ám anélkül, hogy az elbeszélő erre reflektálna.

Kolozsvári Grandpierre Emil pályája az ötvenes évek megváltozott világában megtorpanni látszik. Ifjúsági regényeket ír (*A törökfejes kopja* mellett ezek közül *A csillagszemű* című meseregény említendő, amelyből film is készült), és nem nagy igényű, de sikeres szórakoztató szövegeket publikál, amelyek azonban kissé hírhedtté tették a nevét, s munkáit lektúr-gyanúba hozták. A hatvanas években talán ezért is fordult vissza a harminc évvel korábban már megírt témákhoz, így a csibrákyzmus kérdéséhez. Az 1964-ben publikált *Csendes rév a háztetőn* valójában a korábbi regény újraírása. Ezt a tényt az író nem is titkolja, sőt nyomatékosítja azzal, hogy Olajkár Lőrincet Csibráky hasonló módon kopasz unokaöccsének teszi meg. Csupán a körülmények módosulnak. Hősünk az Adatgyűjtő Intézet helyett a Dokumentációs Iroda hivatalnok, ahol a szereplők nem úrnak, hanem elvtársnak titulálják egymást, Csibráky háziasszonya, Zamicekné helyét Nagyné foglalja el kezében a fegyverként használt örökös vasalóval, ám (s ezen el lehet gondolkodni) a világ lényegében alig változott. Olajkár éppen úgy a cselekvésnélküliség álmvilágában él, mint nagybátyja. A teltkarcsú Ági helyére az elhízott és kissé lestrapált Lenke lép, ő lesz majd a tetőtéri beépítés idilli fészkének egyáltalán nem idilli, jóllehet azért még vágyakat ébresztetni képes lakója – e ponton fejeződik be a regény –, Szántó Ilka helyét pedig a hősnöknél húsz évvel fiatalabb Virágos Lilla foglalja el, minden „lillaság” mellőzésével. Olajkár szerelmi félszepségét apai szerep mögé rejti, s ez két szempontból is melléfogás részéről. Egyrészt azért, mert Virágos kisasszony apja brutális fickó volt, szemet vetett nevelt lányára, akinek el kellett menekülnie, neki tehát az apai szerepről kellemetlen emlékei támadnak, másrészt pedig Olajkárnak szívesen odaadná magát, akinek tartózkodását nemigen érti. Jegyezzük meg: nem érti!

Mert itt jutunk el e regénynek ahhoz a jellemzőjéhez, amelynek alapján állítható, hogy a *Csendes rév a háztetőn* sokkal több, mint repríz, mint valamiféle remake. Olajkár és Lilla ugyanis két külön világban él. Nem azért, mert különböző generációkhoz tartoznak, hiszen ezen a nehézségen az Olajkártól eltérően gátlás nélküli Lilla kedves linkségével könnyen túltenné magát, hanem mert különböző nyelveket beszélnek, s ezért nem értik, nem érthetik egymást. Olajkár a csibrákyzmus hallgatásokba fojtott, töredékes nyelvét beszéli,

⁴³ Uo. 299.

Lilla viszont spontán lény, ami a szívéen, az a száján. A regény legjobb részlete, amikor a vadrác kedvese elől Olajkárhoz menekülő Lilla beszámol „pótpapájának” életéről. A beszédhelyzet szellemesen frappáns: egy ágyban fekszenek, átölelik egymást, Olajkár keze Lilla formás, meztelen fenekén, ami miatt szüntelen lelkifurdalást érez, és a lányból ömlik a beszéd: a városi argó, a szleng nyelvén. Ez szemléletesen igazolja, hogy Grandpierre életismerete és nyelvkészlete tovább gazdagodott, kreatív módon eleget téve a kor kihívásainak. Lilla szólama gazdag valóságreferenciájú és sziporkázó szellemességgel megírt szöveg: az elbeszélő túlzásokba rejtett ironikus kritikájával. És miközben elismeréssel adózunk az írónak, előre látjuk Olajkár kudarcát. Mivel terveit illetően kuka, halogató beszéde a lány számára csupán „sóderes hanta”, s mire a lényegét illetően megszólalna végre, a lány már lelépett. Oly mindegy, hogy Gyurival-e, vagy Sanyival. Nyoma veszett, mire elkészült a neki szánt csendes rév a háztetőn. Üres helyére pedig betelepszik Lenke a maga bánatos özvegyiségével és túlzott méretű kebleivel, amit az utolsó jelenetben nagyon is láthatóvá tesz blúza legfelső gombjának nyitva hagyásával. Ahogy Olajkár odapilllant, ezúttal nem kísérti meg régi kritikai aggálya, „hogyan ennyi kebel egy nőnek sok, inkább afelé hajlott, hogy ez a sok még mindig nem elég.” Rádásul még a főztje is ízlik. A gyuvecs mellé háromféle bélest készített: túrósat, almásat és szilvásat. Az utóbbi saját különlegesség.⁴⁴

Kolozsvári Grandpierre 1945 utáni munkásságával nem foglalkozom, mivel kívül esik könyvem témakörén, Olajkár történetét is csupán Csibráky miatt vettük szemügyre. Csak annyit jelzek, hogy főként a nőábrázolás terén ért el újabb eredményeket (*Változatok hegedűre, Dráma félvállról*), ez a téma tehát jól érzékelhetően végigkíséri életművét. E pályaszakaszra nézve az olvasókat Wéber Antal könyvéhez⁴⁵ és Béládi Miklós tanulmányához⁴⁶ utalom.

A korai évekről sem szólhatok monografikus igénnyel. *A nagy ember* (1935) című könyvet is csak pécsi vonatkozásai miatt hozom szóba. A cselekmény ugyanis a pécsi egyetemen indul, megismerjük Miklóst és baráti körét, továbbá hősünk szerelmi viaskodásait az önmagát kényszerűen különböző szerepekbe vetítő Nusival. Miklós eközben megsajnálja egyik egyetemi társát, az atléta termetű, de mérsékelt szellemi képességű Szilasy Gazsit, akit pártfogásába vesz. Gazsi pedig a Miklóstól hallott néhány közhely birtokában vállalkozói kariert csinál. Ennek során bepillantást nyerünk a korabeli filmgyártás műhelyeibe (az író itt brüsszeli ismereteit hasznosítja), ami kétségkívül tanulságos ugyan, csak hogy a dinamikus, elszánt Gazsi sikeres cége révén nemcsak a szakmát uralja, hanem úgyszólván a regényt is kisajátítja. Az író megfélemez a passzív, töprengő Miklósról, akit az immár nagyon is aktív Gazsi lát el hasznos tanácsokkal. „Történetének tanulsága az – értelmezte saját könyvét az író –, hogy ha a becsületesek nem tanulnak meg cselekedni, cselekszenek a csirkefogók – amint az így is történt.”⁴⁷ A célzat tiszteletre méltó, ám a nézőpontváltás következtében a regény szerkezete felbillen, s a hiányzó környezetrajzot ismétlődő párbeszéddek helyettesítik. A miliőfestés mellőzése jellemző, hogy bár a regény első fele, mint említettem, Pécsen játszódik, a városképet azonban egyetlen pár soros leírás pótolja. „A város alapjában véte csinos volt. Bizonyos rendszer szerint épült, s a szecesszió hejehujái aránylag kevés kárt tettek benne. Buján zöldellő hegység lábánál terült el, háza nagy része a meredeken épült: a közeli csúcsról tekintve úgy tűnt fel, mintha eredeti helyéről az idők folyamán lecsúszott volna a síkságra, s kényelmes lassúsággal ma is tovább csúszdogálna

⁴⁴ Kolozsvári Grandpierre Emil: *Csendes rév a háztetőn*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964. 371–378.

⁴⁵ Wéber Antal: *Kolozsvári Grandpierre Emil*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1986.

⁴⁶ Béládi Miklós: Kolozsvári Grandpierre Emil. In: *A magyar irodalom története 1945–1975. III/1. A próza*. 1. kötet. Szerkesztette: Béládi Miklós, Rónay László. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. 184–197.

⁴⁷ Kolozsvári Grandpierre 1984. 430.

lefelé.”⁴⁸ A leírás *csinos* szavát a *lecsúszás* képzelet ellenpontozza, ami (az egyébként meg nem nevezett) városra nézve baljós sejtelmeket ébreszthet a lokálpatrióta olvasók szívében.

Figyelmünket a *Tegnap* című regényre összpontosítjuk, amelyet Weber Grandpierre „önéletrajzi esszéregényei” közé helyez,⁴⁹ Béládi viszont „önéletrajzba bújtatott szociográfiának” nevez.⁵⁰ A két állítás együtt igaz. A regény kiadásai közül, bár mindegyik itt fekszik előttem, az 1942-es Révai-féle edíciót veszem alapul, mert ez áll legközelebb a feldolgozott élményanyaghoz, s ezen a szövegen lényegbe vágó változtatás a későbbiekben nem történt. A *Tegnap* véleményem szerint az író főműve, s a 20. század első felének magyar prózájában is kitéüntetett hely illeti meg. Sajnos azt is ki kell mondani, hogy jóllehet az író a regény megjelenése után még ötven évet élt, eközben több sikeres és jó néhány színvonalas munkát alkotott, de a *Tegnaphoz* mérhető nem írt. Talán ezért is próbálkozott meg később az élményanyag újbóli kiaknázásával *Az utolsó hullámban* (1981), amelyet először a *Jelenkor* közölt.

A *Tegnap* tehát az emlékezés regénye. A szendergő idő felébresztésének folyamatát három esemény indítja el. A hősnek áttelepülése után egy szülővárosába tett utazása (1928), egy nagyváradi találkozása barátjával (1938), amely a múltó évek nyomaival szembesítette őt, s egy bácskai történet, ahol katonáskodott (1941). Az emlékek feltörő vonulatának négy élménygóca van: a kolozsvári diákkor, a sorsdöntő franciaországi tartózkodás, a pécsi egyetemi évek és ennek során egy különös szerelmi történet. Ezek a szálak – az író hasonlatával szólva – a szőnyegszövévés technikájával formálódnak szerves cselekménnyé.⁵¹

A visszapillantó elbeszélő szerint a kolozsvári évek sajátos félálomban teltek el. A társas élet fogatkozásai, a lélektelen iskolai magolás és a puritán otthoni szellem, amelynek révén mellőzték az érzelmi megnyilvánulásokat és a bensőséges társalgásokat – ezt az állapotot nevezi az író beszédnélküliségnek –, amelynek keserű tapasztalataként lelki tartalmakban és szavakban egyaránt keservesen szűkölködött. Valójában tehát néma volt. Ahogy az elbeszélő mondja, társaságban szélütött módjára hallgatott, „báratverte esetlen szörnyszülöttként” viselkedett, mint akit száműztek saját életéből. Különös kettőssége a szövegnek, hogy kamaszkori némaságáról az író árnyalt, franciásan csiszolt nyelven számol be. A témának és a stílusnak ez a dichotómiája az elbeszélő és egykori énjének, a könyv hősenek kettősségét, különbségét hangsúlyozza. Amit tovább erősít az a körülmény, hogy a szerző átírja önéletrajzát, miközben regénynév formálja saját múltját. Az önbírálat egyúttal a polgári osztály erős kritikája, ezért is emelte ki Béládi a könyv szociográfiai vonulatát. „Hiányzott belőlünk valami – állapítja meg az író első szerelmére emlékezve. Mint osztálytársaim nagy többsége, én sem ismertem a gyöngédség szókincsét, édesen forró kifejezéseit. Félszeg szemérmünk, bátortalanságunk megdermesztett, ijesztő kifejezésbeli gyakorlatlanságunk belénk fojtotta a szót. Minden ember és ember közötti kapcsolat, ami kívül esett szűkre határolt világunkon, megzavart és megbénított. Iskolai nevelésünk csak részben magyarázta meg e sajátos jelenséget. Az emberekhez való viszony legmélyebb rétegét a családban, a családi szokásokban, az otthon hangulatában kell keresnünk. Innen vesszük az öntudatlanul követett példát embertársaink közötti viselkedésre. E mintától csak megfeszített, évekre menő munkával szakadhatunk el. Teljesen akkor sem.”⁵²

Ettől a kárhoztatott mintától hősünk Franciaországban távolodott el. Az épinali időszak az érzelmek iskoláját jelentette hősünk számára. Francette, a kedves tornatanárnő, akitől félszegségét orvosolandó, táncórákat vett, a szerelem felszabadító élményével ajándékozta meg, s megismertette vele a gyöngédség mindaddig annyira hiányzó kifejezéseit. És megtanulta tőle, hogy „egy megfogalmazott kívánság, érzés vagy gondolat voltaképen-

⁴⁸ Kolozsvári Grandpierre Emil: *A nagy ember. Lófó és kora*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1976. 9.

⁴⁹ Weber 1986. 90–99.

⁵⁰ Béládi 1990. 182.

⁵¹ Kolozsvári Grandpierre 1984. 439.

⁵² Kolozsvári Grandpierre Emil: *Tegnap. Regény*. Bp., Révai, 1942. 55–56.

pen a fogalmazással ölt testet”. „Francette lelkének érintésére kezdtem egyéniséggé formálódni” – foglalja össze ennek az élménykörnek a tapasztalatát.⁵³ Az épinali textilipari szakiskolában pedig Sommer úr oktatása révén – az otthoni tekintélyelvű nevelés negatív emlékei után – megtanulta, hogy előítéletek követése helyett mindig a konkrét feladattal, tárggyal kell foglalkozni, megismerve a dolgok működésének célját, rendeltetését. Egyszóval: megtanult önállóan gondolkodni.

Hősünk pécsi éveinek élményei életművének legplasztikusabb milióróját eredményezik, amelynek negatív tónusai a külföldről hazatért hős útkereső próbálkozásainak hátterét adják. „Sötét kis gyarmaton” érzi magát ebben az „aluszékony városban”, ahol az idő is vánszorogni látszik. Amikor „megpillantottam a kuporgó alacsony házakat, mellemre szállott a halotti csend, megrémített az a furcsa, élettelen lézengés, ahogy az itt lakók jártak, s amiről mindig arra kellett gondolnom, hogy valami borzalmas kór pusztít a városban, az álomkórhoz hasonló, amelyről egy amerikai utazó könyvében oly élethű leírást olvastam. Testem-lelkem idegenkedett a halott, tengermélyi csendtől, a fullasztóan mozdulatlan légkörtől.”⁵⁴ (És még egy idézet, amit azok a pécsiek, akiknek ez már túl sok, átugorhatnak.) „Volt valami ennek a városnak a hangulatában, aminek nem lehetett ellenállni, valami méreg telítette a levegőt s ez a méreg megtámadta, elsorvasztotta az akaratot. Akivel találkozom, mind elcsigázottnak látszott, mintha ereje utolsó tartalékát emészténé fel s néhány lépés után elvágódna, hogy soha többé lábra ne álljon.”⁵⁵ Egyetemi társai ennek a bénító hangulatnak voltak öntudatlan rabjai. Életük rendszertelen kallódás, beszélgetés helyett monologizálnak, s magatartásuk rögtönzéseken alapul, aminek következtében nem képesek folyamatosan és tudatosan élni. Hősünknek is meg kell küzdenie lassított filmre emlékeztető életformájuk delejes vonzásával. E téren a szöveg szociográfiai vonulata felerősödik, de a reflexiók nem szakadnak el a cselekménytől. Keresztury Dezső ezt a választékosan tárgyilagos, de az élmények melegét megőrző stílust oly jellemzőnek tartja a könyvre, hogy ennek alapján az író a magyar irodalomnak az Ambrus–Herczeg–Márai képviselte elegánsan racionális stílusú vonulatába helyezi.⁵⁶ Megjegyzendő, hogy az író ugyan Pécsen veri el a port, de írói invenciója általános érvénnyel ruhazza fel a megrajzolt képet, amely általában jellemző a magyar vidéki városokra, gondoljunk például *Az Isten háta mögött* című Móricz-regényre, s amit a város lakóinak negatív tulajdonságairól mond, abban a magyar karakter mások által is emlegetett hibáira ismerhetünk. Kolozsvári Grandpierre a pécsi egyetemi oktatásról is kritikus hangon beszél, de két, itt meg nem nevezett professzorról elismeréssel szól, máshol pedig nevesíti is benyomásait. „Két karizmatikus egyéniség adott elő a karon: a szellemtörténész Thienemann Tivadar és a filozófus Nagy József. A példájuk bizonyítja, hogy nincs unalmas tárgy, csak rossz előadó. Továbbá azt, hogy a gondolat tiszta fénye éppúgy vonzza a halandókat, mint a villanykörte a bogarakat. Nagy József és Thienemann előadásait nemcsak mi, bölcsészek hallgattuk »táblás házban«, a városból is bejártak az egyetemre. Se filozófus, se szellemtörténész nem lett egyikünkől sem, e két nagyszerű professzor hatása nem közvetlenül érvényesült. Nagy József emberközébe hozta a filozófiát, Thienemann pedig úgy beszélt irodalomról-irodalomtörténetről, ahogy előtte senki más. Az érdeklődésünket keltették föl, gondolkodásra készítettek. Az unalom földrésze mellett ők alkották a szellem szigeteit.”⁵⁷ Megjegyzem, hogy az „unalom földrészen” olyan professzorok adtak elő még, mint Kerényi Károly, Tolnai Vilmos és Fülep Lajos, akikkel az emlékező a jelek szerint nem találkozott, ítélete tehát ebben a vonatkozásban szubjektív, kizárólag részleges érvényű személyes tapasztalatokon alapul.

⁵³ Uo. 91., 94.

⁵⁴ Uo. 191.

⁵⁵ Uo. 217.

⁵⁶ Keresztury Dezső: Tegnap. Kolozsvári Grandpierre Emil regénye. *Magyar Csillag*, 1943/2. 107–110.

⁵⁷ Kolozsvári Grandpierre 1984. 464.

És most eljutunk a könyv negyedik élménygócához, amely ugyan az egyetemi évek közegébe ágyazódik, mivel azonban a regény legizgalmasabb, leginkább érdekfeszítő részletének vélem, külön is szemügyre venném. Ez a könyv 7. fejezete, amely a Simrákné-epizódot foglalja magában. Arról szól, hogy a húszéves egyetemista fiú egy férjezett, de magányosan élő asszonynál vesz ki albérleti szobát. „Harminc év körüli, csapottvállú, szélescsípőjű, izmos teremtés volt, kissé elhanyagolt, de jóképű, kívánatos” asszony szőke fűrtökkel és ábrázosan kék szemekkel.⁵⁸ Természetesen megtetszik hősünknek, s az asszony is vágyakozó pillantásokat vet rá. A kalandnak induló történet azonban váratlan fordulatot vesz, pontosabban: a várakozások ellenére nem következik be az, ami ilyen helyzetekben be szokott következni. Vágyakozó érintések és szenvedélyes csókok után éjszakai beszélgetések következnek forró vallomásokkal, de egy bezárt ajtó két oldalán állnak, és az ajtó nem nyílik ki. Nem csoda, hogy hősünk számára igencsak talányos Simrákné lelki élete, szemrehányásokat tesz az asszonynak, haragra lobban, majd elutazni készül, mert külföldi ösztöndíjat kapott. És akkor végre kinyílik az ajtó, s azon az éjszákán a mindaddig tartózkodó nő viharos szeretkezést produkál.

A fiú próbálja megfejtetni „hasadtlelkű kedvesének” titkát. Arra gondol, s amikor először olvastam a könyvet, én is vele értettem egyet, hogy Simráknét az asszonyi természetbe rejtett menekülő ösztön tartja vissza attól, hogy szeretett lakója ágyába feküdjön, s ezt az elhárító lelki mechanizmust bizonyára vallásos gátlások is erősítik. A fő ok azonban – így vélte hősünk s nyomában én –, a polgári (ez esetben inkább kispolgári) életforma képviselőinek, Simrákné viselkedésében is érvényesülő, halogató természete. Vagyis a valóságtól való távolság. Ez magyarázza leginkább ezt a konok tartózkodást, gondoltam. Amikor azonban most, e könyv munkálatai során másodszor is kezembe vettem a könyvet, kissé már más-ként ítélem meg a dolgot. Az asszony tartózkodásának van még egy oka, s talán a legfőbb: szereti az ifjút, s tudja, hogy az is szereti őt, de a férfiónzést, a vadászösztönt is érzékeli benne, s ez megrémíti. Éppen szerelmét védelmezve nem akar zsákmánnyá válni. Csak az utolsó éjjel teszi félre aggodalmait, adja át magát szenvedélyének, s egyúttal ösztönösen leckét is ad a fiúnak: lásd, milyen vagyok, s tudd meg, mit kaphattál volna, ha szelídebb vagy, s nem törsz oly hevesen célod felé. Vagyis Simráknében, jóllehet vidékies módon, de a női méltóság tiltakozott s védelmezte önmagát. Ez is az érzelmek iskolájának része. S ha hősünk még nem érti is a leckét, az elbeszélő már alighanem tudja. Ebből a többlettudásból fakadhat hóse (egykori önmaga) iránti kritikája: „egyre ravaszabb, egyre aljasabb trükkökkel törtem célod felé”, mondja, és részvétet érez az asszony iránt. Kolozsvári Grandpierre-t többen, más művei esetében is, érzéketlenséggel vádolták, s az együttérzés hiányát vetették szemére, amely talán biológiai optimizmusából fakad, ám ez az ítélet árnyalásra szorul. Van ugyan benne igazság, jóllehet az írói szenvtelenség nem tekinthető feltétlenül az ábrázolás hibájának, ahogy a gúnyos ironia vagy a támadó elmeél sem. De a *Lizi nagymama* című elbeszélés vagy a *Harmatcseppek* című regény (1974) a női lélek ábrázolásának gyöngédebb színeit hordozza. És, szerintem, a Simrákné-epizód a *Tegnapban*. De ezt a kérdést döntse el az olvasó! Azt hiszem, Ottlik Géának van igaza, aki Kolozsvári Grandpierre Emil írói módszerét a rézmetszők hidegtű technikájához hasonlítja. Mondatai olyanok, mint a rézlapra karcolt hajszálpontos vonalak. „Ez a hidegtű: az értelem.”⁵⁹

Ennek a regénynek van még egy fontos témája, amelyre a cselekmény befejező szakaszában kerül sor. Ez a pécsi egyetemisták, Grandpierre, Kováts József, Talpassy Tibor, Bajcsa András, Fejtő Ferenc és társaik által alapított (első) Batsányi Társaság története, amelyről a következő fejezetben lesz szó.⁶⁰ De előtte adósak vagyunk még az 1984-es ünnepség harmadik szereplőjének, Takáts Gyulának portréjával.

⁵⁸ Kolozsvári Grandpierre 1942. 182.

⁵⁹ Ottlik Géza: *Próza*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980. 61–66.

⁶⁰ Lásd a 4. lábjegyzetet

4. Csú és a fügefák (Takáts Gyula és a déli folyosó)

„Lírámban a valóság az a repülőpálya, amelyről indulni tudok” – írja egyik vallomásában Takáts Gyula.⁶¹ Vázlatos arcképünk megrajzolását ezért prózai műveinek rövid felvillanásával kezdjük, amelyek közvetlenebbül ábrázolják azt, amit ő valóságnak nevez.⁶² Ennek a prózai realitásnak két motívumát emeljük ki: az egyik a *berek*, a másik: *Bakád*. Az előbbi arra a somogyi tájegységre utal a Balaton déli partján, amely a hagyományos természeti életforma különös rezervátuma. Ezt a vidéket Takáts tudományos módszerekkel is megvizsgálta *A somogyi Nagyberek* című, 1934-ben a pécsi egyetemen megvédett doktori disszertációjában. Ennek alapján jól tudja, hogy az archaikus jelleg, az érintetlen ősiség színeivel felruházott életforma időben nagyon is korlátozott létezésűvé vált, s éppen Takáts hozzá való viszonyának jelenében bomlik fel az iparosodás következtében. A *Vágyják a berket* (1942) című regényében megjelenő szivattyútelep nemcsak a berek lecsapolására készül, hanem egy egész hagyományos életforma pusztulását jelenti. E szivattyútelep által és a könyv szereplőinek közvetítésével az elbeszélő hasonló tapasztalatot él át, mint *A magányos sétáló álmodozásainak* Rousseau-ja, akit egy erdei útján egy szövőgyár gépeinek zakatolása riasztott fel ábrándjaiból, jelezve a civilizáció könyörtelen benyomulását az érintetlen természet édenébe. Tehát a berki idill éppen tragikussá hangolódásának, elégikus emlékké alakulásának idején válik Takáts epikus témájává. *Vitorlás a berekben* (1971) című könyvében a természet a gyermekség tisztaságával és érzékenységével kerül élő kapcsolatba, ami a józan felnőtt számára már csupán távoli emlék. A hagyomány csak kivételes erkölcsi erővel őrizhető meg, mint ahogyan *A pásztor* című elbeszélésének hőse teszi – a *Kinek könnyebb?* (1963) című kötetben –, aki a háborús viszonyok dacára képes folytatni dolgos életét.

Takáts prózájának másik fontos motívuma: Bakád, a kisváros, amelyet Nagyatádról mintázott, s ezzel a szerző a magyar kisvárosi világ – Papp Dániel Rátótjától Móricz Ilosváján és Szép Ernő Laposladányán át Németh László Csomorkányáig ívelő – kritikai színekben bővelkedő témaköréhez kapcsolódott. A *Polgárjelöltek* (1945) című regény hősének, a többszörösen családott és végül elmeogyintézetbe kerülő Sámson Feliciánnak sorsában a polgári hagyományok krízise tükröződik. Várkonyi Nándor a realista tónusokkal festett tragikomikus történet költői elemeit is érzékelté recenziójában. „Leírásai, természeti képeinek színes, impresszív elelvensége valódi költőre vallanak, s talán furcsán

⁶¹ Takáts Gyula: Vallomás a versírásról és a mesterségről. In: T. Gy. : *Egy kertre emlékezve. Művek és mesterek között*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 381.

⁶² Takáts Gyula 1911. február 4-én született a Somogy megyei Tabon. Apja tanár, aki le akarja beszélni a tanári pályáról. Kaposváron érettségizik, majd a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem hallgatója lesz 1929-től 1934-ig, de nem magyar szakot végez, hanem földrajzi, történelmi, filozófiai és művészettörténeti kurzusokat vesz fel. Az egyetem professzorai közül nagy hatással van rá Halasy-Nagy József, Tolnai Vilmos, Fülep Lajos, továbbá Várkonyi Nándor. (Közben egy évig a grazi egyetemen is hallgat előadásokat.) Péccsett köt barátságot Weöres Sándorral, aki szintén az egyetem hallgatója. Egyetemi társaival, Tatay Sándorral, Kolozsvári Grandpierre Emillel és Kováts Józseffel megalakítják a Batsányi Társaságot, amely nem azonos a később ugyanezen a néven szerveződő (második) Batsányi Társasággal. Az egyetem befejezése után is szoros kapcsolatot ápol Péccsel: tagja a Janus Pannonius Társaságnak és a *Sorsunk* munkatársa, kaposvári szerkesztője. Rövidebb ideig tanár Kaposváron és a mohácsi gimnáziumban. 1948-ban a római magyar intézet ösztöndíjasa. 1949-től 1971-ig a kaposvári múzeum igazgatója, a *Somogy* című lap főszerkesztője. 1941-ben Baumgarten-díjat kap, 1960-ban és 1971-ben József Attila-díjjal tüntetik ki, 1991-ben Kossuth-díjjal ismerik el munkásságát. 1973-ban Kaposvár díszpolgára lesz. 2008. november 20-án hal meg Kaposváron. Életéről, pályájáról: Takáts Gyula: Start a déli folyosóról. In: Takáts 1971. 22–37., Tüskés Tibor: *A város és írója. Negyvenhat róportré a 20. század irodalmi múltjából*. Pécs, Pro Pannonia, 2015. 228–233.

hangzik, de a költői komolyság is, melybe humorát burkolja.”⁶³ Másik regénye e témakörben az ironikus hangú, groteszk tónusokban bővelkedő *Színház az Eziüst Kancsóban* (1957). Ennek hősei a bakádi polgárok mellett a városkába érkező vándorszínész-társulat tagjai. A cselekmény középpontjában egy anekdotikus esemény, egy párbaj áll, a maga teljes értelmetlenségével. Mert miközben Ladilla József, a társulat zongoristája elesik Bendy Iván hadnagy golyójától, hódolatuk tárgya, Károlyi Anikó koloratúr-primadonna Záró Zoltán földbirtokos szeretője lesz. A derék bakádiai azonban városuk „rangjának” bizonyítékát látják megvalósulni az „úri” eseményben, amelynek szabályait alig értik, és abszurd kisserűségét sem fogják fel.⁶⁴ Az említett művek a magyar próza egyéni színezetű munkái, amelyek a költői pálya révén, de önmaguk által is figyelmet érdemelnek.

Takáts Gyula lírájának központi motívuma a *kert*.⁶⁵ Az a hely, ahol találkozik és egyesül az erdő, a vadon dús vegetációja és az otthon, a lakás bensőségessége. Köztes tér, ahol a megszelídült természet gyermekévé fogadja korábbi ellenségét, az embert, s átadja magát az ember érintésének, formáló szeretetének. Takáts kertje fölé tágas égbolt áttetsző burája borul, melyen át kozmikus sugallatok versformát öltö deleje sugárzik. „Fénylik a jegyene hegyén az ég. / Egy zöld tű tart szárnyas messzeség. / S a legnagyobb e tű hegyén szilárdan, / mint vers ragyog arányos mértanában” – írja *Négy akkord* című versében. Ilyen telítet értelemben állíthatjuk, hogy Takáts tájköltő, s hogy világa a változatos somogyi (ahogyan ott mondják: somogyországi) táj vagy a Bece-hegyi idill. Impresszionizmusa gazdag érzékiséggel telített, s olykor nyersebb tónusokat sem nélkülöz: „S míg a dombláb meztelen vízben üget, / a disznós tölgyes utána füttyögget” – olvassuk *Zselicség* című versében. A táj a lírai alany szubjektivitásának részévé válik. Mert miközben átadja magát a természetnek, egyúttal magába szívja, lelki folyamattá avatja a látványt. Ezért nevezi őt Várkonyi Nándor igen találóan *plein-air* költőnek, s ez valóban költői eredetiségének egyik legfőbb záloga.⁶⁶

Takáts Gyula önmagát rejtőzködve, egy sajátos tájnyelv jelzéseivel színre vivő költő. Ez verseinek konstans jellemzője. Ezért lírájában az állandóság eleme az alakulásnál erősebb tényező, de a változatos, vagy inkább mondjuk így: a gazdagodás színei mégis megfigyelhetők, különösen kései verseiben. Korai költészetével kapcsolatosan Radnóti Miklós hangsúlyozta, hogy nemcsak témái szerint kötődik a Dunántúlhoz, „de nyelve és sajátos tájlátása” is dunántúlivá teszi őt, írta *Kút* című pályakezdő kötetéről, amely „biztatóan kísérletező és a költői nehézségekkel legtöbbször már sikerrel megküzdő” költőt mutat be.⁶⁷ Első pályaszakaszának költői eredményeit *Se ég, se föld* (1947) című kötetében foglalta össze. Már itt megmutatkozott lírájának egyik legfőbb jellemzője, hogy verseinek tiszta képszerűsége a természet átélése által tárgyias jelenlétet biztosít a szubjektumnak. Kötetei a továbbiakban gondolatisággal telítődnek, amelyet a szöveg racionális világossága sugall, mint ahogy az érzelmek is közvetve, a struktúra grammatikai rostjain át szólalnak meg. A szövegek kihagyásos alakzatai, szaggatott, tördelt szófűzése az én színrevitelének lehetőségeit és határait tükrözik a klasszikus modernség jegyében. Erről tanúskodik *Villámok mértana* című kötete. Ebből idézem a *Verseny* című költeményt.

⁶³ *Vigyázó Szem*, 1946/1. 6. In: Várkonyi Nándor: *Egy irodalmi korszak számvetése. Összegyűjtött tanulmányok II.* Bp., Széplalom Könyvműhely, [2008]. Sajtó alá rendezte: Hafner Zoltán. 268–269.

⁶⁴ Nagy Imre: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány.* Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 1995. 79–80.

⁶⁵ *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet.* 1. kötet. Szerkesztette Béládi Miklós. Bp., Akadémiai Kiadó, 1986. 397–403. A Takáts Gyuláról írt fejezetben Rónay László emeli ki a kert motívumát, párhuzamba állítva Takáts verseit Hajnal Anna, Képes Géza és Rónay György verseivel, akiknél a kert jelképes használata szintén érvényesül.

⁶⁶ Várkonyi 2008. 274–294.

⁶⁷ *Nyugat*, 1935. II. 133–134. In: Radnóti Miklós: *Próza. Novellák és tanulmányok.* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 453–454.

*Kék sün, hanyatt... Így jött az orkán
s versenyre kelt a szél, ecset.
Rajzomba tus és abba villám:
kéntüskés rózsaszár esett.*

*S már reggel, mintha csak szirmokkal,
nemes zománccal lenne fűzve,
oly fényes, mély mosoly e tájék,
s a malmos kis Tapolca szűze*

*sétál a berkes turf porondján,
hol nézd: jelző-zászlók a jegenyék
s tündér-futamra száll a hajnal!
Izgul! – Bazalt triübünjén zsong a nép...*

A tiszta rajzú táj él és mozog a róla készülő kép alakulásának – és a vers íródásának – folyamatában, vagyis a látvány háromrétegű, eleven közegeiben. A tükrözések (és visszatükrözések) játéka összeolvad a lüktető világ fényeinek hullámmzásával. A képet és a szöveget formáló alany a birtokló jelenlét első személyéből előbb a megszólított második személy kontúrjába olvad, majd a táj részévé tárgyiasul, hogy végül éppen e metamorfózis révén visszanyerje önmagát.

Száz nap a hegyen (1975) című kötete verseinek finoman rétegzett kompozíciója a versbeszéd kiérlelt tömörségéről tanúskodik. Takáts Gyula költészete ezzel tetőpontra ért. Úgy tűnik, végleg kimondta önmagát. A költő hatvannégy éves. Eddig tekinti át a pályát a költő monográfiája, Laczkó András.⁶⁸ Takátsot azonban hosszú élettel ajándékozták meg az istenek. Még harminc évet él.

A lelkében-tudatában parázsló inspiráció még egyszer lánggra lobbant. Kései versei lírájának megújulásáról tanúskodnak, szervesen ráépülve korábbi poétikai vívmányaira, de már a kései modernség jegyében. (Amikor megkülönböztetem a klasszikus és a kései modernséget, nem értékkülönbséget tételezek fel, nem fejlődést jelölök, hanem alakulást, nem minőségeket különböztetek meg, hanem milyenségeket.) Az ezredfordulón Takáts tájélményének addig még ki nem aknázott mélyrétegeiből teremtett új világot. Ez a világ Drangalag, felidézett lakója pedig a költő egyszerre ironikusan eltávolított és bölcs mosollyal magához ölelt alteregója, Csü Fu (*Versek Drangalagból*, 1991; *Csü és Drangalag*, 1996). A Csü Fu-szereppel együtt a szerepnek megfelelő, azt alakító beszédforma is létrejött, „a bölcséleti tartalommal telített elliptikus szöveg: a filozofikus-lírai fragmentum”.⁶⁹ Takátsnak a *Nyugat* harmadik nemzedéke verskultúráján kiteljesedett poétikai karaktere – a költői pálya alighanem legnagyobb kihívásaként – találkozott a szubjektum késő-modern krízisének élményével. A keleti hangulatot, egyszersmind időtlenséget sugalló Csü Fu-szerep legfontosabb eleme a médium-lét tudatosulása, a titkos üzenetek, sugallatok befogadójává válás, s ennek poétikai következményeként a versbeszéd polifon hangoltsága és a tájrajz korábbi elemeinek átlényegülése. Drangalag a jelenkori magyar poézis egyik legvonzóbb lelki tája, képzelt ország, teremtett világ, van a nincsből. A *van* – a Csü Fu-versek egyik kulcsszava – egyaránt jelöli a jelent és a múltat, a végtelent és a semmit; mindig a nincsennel alkot világot, ahogyan az én a nem-énnel társulva létezik, de már nem az üzenet elindítójaként, hanem mint a címzettje.

⁶⁸ Laczkó András: *Takáts Gyula*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.

⁶⁹ Nagy Imre: Csü Fu és a füge ága. *Jelenkor*, 1996/7–8. 728–731.

Közéjük ült

Csu Fu mert régen írt,
a vers jött érte
s előkeresve a papírt,
amíg betűit róttá,
a váratlan vendég szavát
– ablakon át – a fügefák
olvasták szóról szóra...
Tehát közéjük ült,
s már Csu Fu és a fák
együtt hallgatták, írták
a vers szavát tovább...

Utolsó kötetei Pécssett jelentek meg. A kései verseket átlengő csendes derű forrása már valami túlvilági fény.

Befejezésül nevezetes pécsi verséről beszélek, mely felidézi a készülődés korszakát, s az útra kelés érzelmi-lelki hangoltságát.

A pécsi Flórián kocsmában

Jó szent Flórián, büszke égi szent,
neved kocsmánk cégére volt:
római díszben, ős rangod szerint,
védted a káptalani bort.
Dús köpenyed, mint kotlós szárnya
fölöttünk húsen szétszaladt,
s néma bánatunkat halkán nyeltük
e szentfényű cégér alatt.

Úgy néztük félőn poharunk alját,
hogy uram, van-e benne még?
mint réműlt útjainkon a Sárköz
kiömlő szittyá szögletét.
Köröttünk svábok és büszke rácok
épp számlálták hányan vagyunk,
s mi mint fuldoklók a sűrű árban,
kaptuk meg fenyőasztalunk.

Fölöttünk fojtó, nagy füst gomolygott,
mint hajdan az azóvi köd;
és szemünk, mint hat keleti madár,
benne ijedten röpködött.
Előttünk az éj vad steppéje szállt.
A holdból sós patak szaladt,
s szikes vizével folyta be a lelkünk,
s villánkon az oroszhalat.

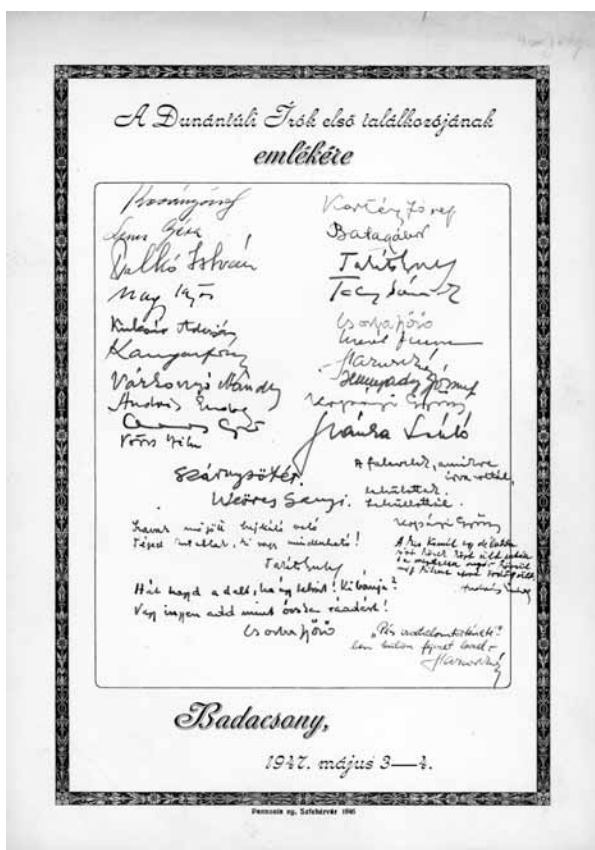
A Flórián szobor egy 1910-ben készült, 1928-ban datált képeslapon.
A Csorba Győző Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye.

Paál István 1943-ban készült festménye a térről és a Flórián szoborról.
A Csorba Győző Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye.

Távol a fák, vagy tán ezüst agancs
rontó koronája égett,
mint e vaspántú magyar kelepén
rossz-isten küldte csalétek...
Almazöld lett kint az égnek alja.
Hajnal tiündére virrogat,
de pejszín réten már a vakondnép
ásta az apró sírokat.

S mit a soáb püspökről zengtünk fennen,
dermedt szíveinkre visszazállt,
és a korcsmaőrző szobor előtt
így kértük hárman Flóriánt:
„Majd ha kigyúl fölöttünk a sorsunk,
s bennünket már senkise szán,
Te öntsá ránk az első csöbör vizet
tűzoltó égi Flórián!”

Emléklap a Dunántúli Írók találkozása alkalmából. Badacsony, 1947. május 3–4.
PIM Kézirattár.

Ez a legszebb pécsi versek egyike. Éppen úgy hozzákötődik Pécshez, mint az *Egy dunántúli mandulafáról*, *Az éjszaka csodái*, a *Séta és meditáció* és *A város neve*, vagy a prózai művek közül a *Kantate*, a *Timár Virgil fia*, a *Tegnap* és a *Lódörgések kora*. A Flórián-vers keserű pohár, kocsmai beszédbe rejtett tragikus monológ, amelynek katarziséját a túlzott szenthez intézett – „majd, ha... (akkor) Te” retorikájú, ironizáltan hagyományos – ima adja. A vers három szereplője nincs megnevezve, mert a három borozó barát, Takáts mellett Weöres és Tatay, közös sorsot képvisel, s a versnek az a titka, hogy erre éppen a versbeli éjszakán döbbenek rá. Ez a sors a fenyegetettség felismerésének tapasztalata: a „sűrű árban” fuldoklók úgy kapaszkodnak a kocsmá fenyőasztalába, mint a hajótöröttek. A magyar sors tragikuma („a Sárköz kiömlő szittyá szöglete”), a pusztulás élménye („Köröttünk svábok és büszke rácok / épp számlálgatták hányan vagyunk”) és elhárításának esélye időtlenné tágul, a kocsmá füstje úgy gomolyog, mint az „azóvi köd”, örök jelenben vagyunk, három borozgató fiatalember kocsmai éjszakájában, káptalani bor mellett, villájukon az italhoz passzoló, gyomorerősítő oroszhallal.

Az egyetem második emeleti déli folyosójának ablakából a Dráva felé terjeszkedő üres mezőt lehetett látni. Mintha a világ végére települt volna az intézmény. Határhelyzetben működött, fenyegetve és kitartva. Keleten egy vendéglő szegélyezte a képet (egy ideig Weöres Sándor lakott benne), mögötte egy kápolna, a fűvészkertnek is beillő balokányi temetővel. „Itt tanulásra kibérelt külön kriptáink voltak” – jegyzi meg a költő.